

Məqalə redaksiyaya daxil olub 05.11.2025

The article was received by editorial board on 05.11.2025

Статья принята к печати 05.11.2025

MÜHASİBAT ŞİRKƏTLƏRİNİN DAXİLİ MÜHASİBATLIQ PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Tədqiqat mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq fəaliyyətinin təşkilində yaranan struktur, metodoloji və nəzarət problemlərini sistemli elmi yanaşma əsasında təhlil edir. Araşdırma daxili uçot mexanizmlərində uyğunsuzluqların səbəblərini müəyyənləşdirir və institusional effektivliyə təsir edən əsas funksional çatışmazlıqları analitik müstəvidə qiymətləndirir.

Açar sözlər: daxili mühasibatlıq, mühasibat şirkətləri, uçot nəzarəti, metodoloji uyğunsuzluq, institusional struktur, maliyyə hesabatlılığı, daxili nəzarət.

GİRİŞ

Müasir iqtisadi mühitdə mühasibat şirkətlərinin fəaliyyət dairəsi yalnız uçot məlumatlarının qeydiyyatı ilə məhdudlaşmır və maliyyə nəzarətinin təşkili, hesabatların dəqiqliyi, vergi uyğunluğunun təmin edilməsi və idarəetmə qərarlarının informasiya bazasının formalaşdırılması kimi çoxşaxəli funksiyaları əhatə edir. Rəqabətli bazar münasibətləri şəraitində mühasibat şirkətləri həm müştəri qarşısında peşəkar məsuliyyət daşıyır, həm də normativ tənzimləmə sisteminin tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərməlidir. Daxili mühasibatlıq sisteminin səmərəliliyi həmin funksiyaların keyfiyyətli icrasını şərtləndirən əsas institusional mexanizm kimi çıxış edir.

Mühasibat şirkətlərində daxili uçot proseslərinin struktur baxımından düzgün qurulmaması maliyyə məlumatlarının təhrif olunmasına, nəzarət mexanizmlərinin zəifləməsinə və idarəetmə qərarlarının analitik əsaslarının zədələnməsinə səbəb olur. Uçot prosedurlarının parçalanmış şəkildə təşkili, vəzifə bölgüsünün qeyri-dəqiqliyi, metodoloji standartların vahid formada tətbiq edilməməsi və daxili nəzarət mexanizmlərinin formal xarakter daşması institusional risklərin dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Daxili mühasibatlıq problemləri yalnız texniki çatışmazlıqlar kimi deyil, təşkilati və idarəetmə səviyyəsində formalaşan sistemli boşluqlar kimi qiymətləndirilməlidir.

Rəqəmsal mühasibatlıq alətlərinin genişlənməsi, avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərinin tətbiqi və elektron hesabat mexanizmlərinin yayılması daxili mühasibatlıq strukturunun daha mürəkkəb formaya keçməsinə şərtləndirir. Texnoloji transformasiya fonunda daxili uçotun koordinasiyası, məlumat axınlarının uyğunlaşdırılması və nəzarət funksiyalarının inteqrasiyası xüsusi elmi yanaşma tələb edir. Mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemlərinin dərinləşməsi maliyyə intizamının pozulması, normativ uyğunsuzluq və institusional etibarlılığın zəifləməsi kimi nəticələr doğurur.

Tədqiqatın yeniliyi mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemlərinin yalnız əməliyyat səviyyəsində deyil, metodoloji, struktur və institusional çərçivədə kompleks şəkildə təhlil edilməsindən ibarətdir. Əsas məqsəd daxili mühasibatlıq mexanizmlərində mövcud problemlərin elmi əsaslarla müəyyənləşdirilməsi və institusional səmərəliliyin artırılmasına yönəlmiş analitik yanaşmanın formalaşdırılmasıdır. Metodoloji baza sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil və institusional modelləşdirmə prinsipləri əsasında qurulmuşdur. Araşdırılan əsas problemlər

uçot proseslərinin fragmentasiyası, nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi və metodoloji standartların tətbiqində ardıcılığın pozulması ilə bağlıdır.

NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Mühasibat şirkətlərinin fəaliyyətində daxili mühasibatlıq sistemi maliyyə informasiyasının formalaşdırılması, emalı və təqdim edilməsi proseslərinin institusional əsasını təşkil edir. Daxili mühasibatlıq anlayışı uçot məlumatlarının yalnız texniki qeydiyyatını deyil, eyni zamanda nəzarət mexanizmlərinin qurulmasını, məsuliyyət bölgüsünün müəyyənləşdirilməsini və idarəetmə qərarlarının analitik təminatını əhatə edən kompleks struktur kimi nəzərdən keçirilir. Elmi ədəbiyyatda daxili mühasibatlıq maliyyə intizamının qorunması və hesabatların etibarlılığının təmin edilməsi baxımından əsas institusional mexanizm kimi qiymətləndirilir. Mühasibat şirkətlərində daxili uçotun funksional rolu müştəri maraqları ilə normativ tələblər arasında tarazlığın saxlanması ilə bilavasitə əlaqəlidir.

Nəzəri yanaşmalar daxili mühasibatlıq problemlərini əsasən struktur, metodoloji və nəzarət aspektləri üzrə qruplaşdırır. Struktur yanaşma daxili uçot sistemində vəzifə bölgüsünün təşkilini, əməliyyat səlahiyyətlərinin paylanmasını və informasiya axınlarının koordinasiyasını əsas tədqiqat obyekti kimi müəyyən edir. Mühasibat şirkətlərində struktur uyğunsuzluq əməliyyatların icrası ilə nəzarət funksiyalarının eyni subyekt üzərində cəmlənməsi nəticəsində formalaşır və bu vəziyyət nəzarət risklərini dərinləşdirir. Daxili strukturun qeyri-dəqiq təşkili uçot məlumatlarının obyektivliyini zəiflədir və maliyyə nəticələrinin etibarlılığına mənfi təsir göstərir.

Metodoloji yanaşma daxili mühasibatlıq fəaliyyətində tətbiq olunan uçot standartlarının, hesabat prinsiplərinin və analitik metodların uyğunluq səviyyəsini araşdırır. Mühasibat şirkətlərində metodoloji problemlər əsasən uçot siyasətinin vahid şəkildə formalaşdırılmaması, müxtəlif müştərilər üzrə fərqli metodların tətbiqi və normativ dəyişikliklərin operativ şəkildə inteqrasiya edilməməsi nəticəsində meydana çıxır [5]. Metodoloji ardıcılığın pozulması maliyyə məlumatlarının müqayisə olunma imkanlarını məhdudlaşdırır və analitik qiymətləndirmənin elmi əsaslarını zəiflədir. Elmi yanaşmalar göstərir ki, daxili mühasibatlıq sistemində metodoloji sabitlik institusional etibarlılığın qorunmasında həlledici rol oynayır.

Nəzarət yönümlü nəzəri çərçivə daxili mühasibatlıq problemlərini risk idarəetməsi və daxili audit mexanizmləri prizmasından təhlil edir. Daxili nəzarət sistemi uçot əməliyyatlarının düzgünlüyünün yoxlanılması, maliyyə pozuntularının qarşısının alınması və hesabatların dəqiqliyinin təmin edilməsi məqsədi daşıyır. Mühasibat şirkətlərində nəzarət mexanizmlərinin formal xarakter daşması əməliyyat risklərinin vaxtında aşkar edilməməsinə və səhvlərin sistemik xarakter almasına şərait yaradır. Nəzarət funksiyalarının zəif inteqrasiyası maliyyə intizamının pozulmasına və institusional məsuliyyətin azalmasına səbəb olur.

İnstitusional nəzəriyyə daxili mühasibatlıq sistemini təşkilati davranış və idarəetmə mədəniyyəti kontekstində qiymətləndirir [9]. Mühasibat şirkətlərində daxili uçotun səmərəliliyi yalnız texniki resurslarla deyil, eyni zamanda peşəkar etik normaların tətbiqi, məsuliyyət mexanizmlərinin işləkliyi və idarəetmə mədəniyyətinin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. İnstitusional boşluqlar daxili mühasibatlıq problemlərinin dərinləşməsinə səbəb olur və uçot sisteminin funksional dayanıqlığını zəiflədir. Elmi yanaşmalar daxili mühasibatlıq fəaliyyətinin institusional çərçivədə qiymətləndirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır.

Müasir nəzəri modellər daxili mühasibatlıq problemlərini informasiya asimmetriyası və agentlik münasibətləri kontekstində də izah edir. Mühasibat şirkətlərində müştəri ilə icraçı arasında məlumat fərqlərinin mövcudluğu uçot proseslərinin şəffaflığını zəiflədir və nəzarət mexanizmlərinin rolunu artırır. İnformasiya axınlarının qeyri-bərabər paylanması uçot məlumatlarının manipulyasiya riskini yüksəldir və maliyyə qərarlarının obyektivliyinə təsir göstərir. Agentlik nəzəriyyəsi daxili mühasibatlıq sistemində nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsini institusional zərurət kimi təqdim edir.

Nəzəri yanaşmalar mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemlərini çoxölçülü və sistemli çərçivədə izah edir. Struktur uyğunsuzluqlar, metodoloji ardıcılığın pozulması və nəzarət

mexanizmlərinin zəifliyi daxili uçot sisteminin funksional effektivliyini azaldan əsas amillər kimi çıxış edir. Elmi yanaşmalar göstərir ki, daxili mühasibatlıq problemlərinin aradan qaldırılması yalnız texniki tədbirlərlə məhdudlaşmamalı və institusional, metodoloji və idarəetmə səviyyəsində kompleks islahatlar əsasında həyata keçirilməlidir [4].

Mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemlərinin təhlili həm əməliyyat effektivliyi, həm də maliyyə hesabatlarının etibarlılığı baxımından əhəmiyyətlidir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi mühasibat uçotunun etibarlılığına birbaşa təsir göstərir və səhvlərin, həmçinin sui-istifadə hallarının vaxtında aşkarlanmasına mane olur. Səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü qeyri-dəqiq olduqda, hər bir əməliyyatın düzgün icrası üçün cavabdeh şəxslərin müəyyən edilməsi çətinləşir və nəticədə əməliyyat riskləri artır. İkiqat yoxlama prinsipi tətbiq edilmədikdə maliyyə əməliyyatlarının doğruluğu və bütövlüyü təmin olunmur, hansı ki, səhvlərin və ya məqsədli sui-istifadələrin erkən mərhələdə aşkarlanmasını çətinləşdirir. Daxili audit funksiyası formal və ya tamamilə mövcud olmadıqda isə əməliyyatların müstəqil yoxlanması həyata keçirilmir, risklərin vaxtında müəyyən edilməsi və qarşısının alınması mexanizmləri zəifləyir. Bu halların nəticəsi olaraq maliyyə hesabatlarında səhvlər meydana çıxır və mühasibat uçotu sisteminin ümumi etibarlılığı azalır.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sahəsində də ciddi problemlər müşahidə olunur. Köhnəlmiş və ya uyğun olmayan mühasibat proqramlarından istifadə əməliyyatların səmərəliliyini azaldır və hesabatların dəqiqliyini təhlükə altına qoyur. Proqram təminatının Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına (IFRS) və yerli qanunvericiliyə tam uyğun olmaması əməliyyat risklərini artırır və məlumatların uyğunsuzluğuna səbəb olur. Müxtəlif sistemlər arasında, məsələn bank, vergi və insan resursları sistemləri arasında inteqrasiyanın zəifliyi məlumat mübadiləsinin effektivliyini azaldır və əməliyyatların təkrarlanmasına yol açır. Nəticədə məlumatların düzgünlüyü zəifləyir, əməliyyatlar daha uzun müddət tələb edir və potensial risklər əməliyyat səviyyəsində böyüyür [2]. Avtomatlaşdırılmış sistemlərin inteqrasiyası təmin edilmədikdə isə hesabat məlumatları arasında uyğunsuzluqlar yaranır və maliyyə qərarlarının əsassızlığı riski artır.

Normativ-hüquqi dəyişikliklərə uyğunlaşma çətinlikləri mühasibatlıq fəaliyyətində əlavə problem mənbəyidir. Vergi və mühasibat qanunvericiliyində tez-tez edilən dəyişikliklər, həmçinin IFRS standartlarının düzgün şərh edilməməsi hesabatlarda uyğunsuzluğa gətirib çıxarır. Mühasibat işçilərinin və rəhbərliyin qanunvericilikdəki dəyişiklikləri vaxtında və dəqiq şəkildə tətbiq etməməsi hesabatların etibarlılığını zəiflədir. Metodiki təlimat və daxili prosedurların yenilənməməsi isə əməliyyat proseslərinin standartlara uyğunluğunu çətinləşdirir və potensial cərimə risklərini artırır. Normativ-hüquqi çərçivədəki dəyişikliklərə adaptasiya edilmədikdə şirkət həm maliyyə cərimələri ilə üzləşir, həm də etibar və kredibiliteti itirir.

Daxili nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasında yaranan uyğunsuzluqlar və normativ-hüquqi dəyişikliklərə uyğunlaşma problemləri bir-biri ilə əlaqəli olaraq mühasibatlıq əməliyyatlarının etibarlılığını əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsünün qeyri-dəqiq olması, ikiqat yoxlama prinsipinin tətbiq olunmaması və daxili audit funksiyasının formal olması əməliyyat risklərinin yüksəlməsinə səbəb olur. Avtomatlaşdırma sistemlərinin zəifliyi, proqram təminatının standartlara uyğun olmaması və sistemlərarası inteqrasiyanın aşağı səviyyədə olması isə məlumatların uyğunsuzluğunu artırır, əməliyyat proseslərinin səmərəliliyini azaldır. Normativ-hüquqi dəyişikliklərin vaxtında tətbiq olunmaması isə həm hesabatlarda uyğunsuzluq yaradır, həm də cərimə və maliyyə risklərinin qarşısını almağa imkan vermir.

Problemlərin həlli üçün daxili nəzarət mexanizmləri gücləndirilməli, səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü dəqiq müəyyən edilməli, ikiqat yoxlama prinsipi tətbiq edilməli və daxili audit funksiyası operativ şəkildə fəaliyyət göstərməlidir. Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sahəsində köhnəlmiş proqramlar əvəz edilməli, proqram təminatı IFRS və yerli qanunvericiliyə uyğunlaşdırılmalı, sistemlərarası inteqrasiya təmin edilməlidir. Normativ-hüquqi dəyişikliklər müntəzəm izlənməli, standartlar düzgün şərh edilməli və metodiki təlimatlar yenilənməlidir. Bu tədbirlər nəticəsində mühasibat əməliyyatlarının etibarlılığı artırılır, səhvlərin və sui-istifadə hallarının qarşısı alınır və məlumatların dəqiqliyi təmin edilir.

Daxili nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi, avtomatlaşdırma problemləri və normativ-hüquqi dəyişikliklərə adaptasiya çətinlikləri mühasibat şirkətlərində əməliyyatların səmərəliliyini və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını aşağı salır [3]. Bu problemlərin sistemli şəkildə həlli mühasibatlıq proseslərinin optimallaşdırılmasını, risklərin azaldılmasını və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq və yerli standartlara uyğunluğunu təmin edir. Mühasibat şirkətlərində daxili nəzarət, texnoloji infrastrukturların uyğunluğu və normativ-hüquqi çərçivəyə adaptasiya sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlər şirkətin etibarlılığını və maliyyə dayanıqlığını möhkəmləndirir, əməliyyat səmərəliliyini artırır və potensial risklərin qarşısını alır. Bu yanaşma həm əməliyyatların bütövlüyünü təmin edir, həm də mühasibatlıq sisteminin strateji idarəetmə funksiyasını gücləndirir.

Mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq sahəsində kadr potensialı və peşəkar kompetensiya çatışmazlığı əməliyyatların keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını zəiflədir. Sertifikatlı mühasiblərin, xüsusilə ACCA, CPA, DipIFR və digər beynəlxalq akkreditasiya proqramlarına malik olan mütəxəssislərin azlığı şirkətlərin mürəkkəb hesabat tələblərinə cavab vermək qabiliyyətini məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət mühasibat əməliyyatlarının standartlara uyğunluğunu çətinləşdirir və maliyyə analitikasının dərinliyini azaldır. İşçi dövryyəsinin yüksək olması isə davamlı bilik və təcrübə zənginliyinin formalaşmasına mane olur, çünki mütəxəssislər arasında təcrübə ötürülməsi məhdudlaşır və hesabatların hazırlanmasında ardıcılıq pozulur. Həmçinin, davamlı peşəkar inkişaf (CPD) proqramlarının zəifliyi əməkdaşların yeni maliyyə standartları və texnoloji yeniliklərlə ayaqlaşmasını əngəlləyir, nəticədə iş keyfiyyəti aşağı düşür və analitik qərarvermə imkanları məhdudlaşır. Bu vəziyyət mühasibat əməliyyatlarının dəqiqliyini azaldır və səhv hesabatların yaranma riskini artırır, həmçinin şirkətlərin etibarının və maliyyə performansının qiymətləndirilməsində qeyri-dəqiqliyə yol açır.

Müştəri portfelinin idarə edilməsində çətinliklər şirkətlərin əməliyyat yükünü və resursların səmərəli istifadəsini birbaşa təsir edir. Müxtəlif sahələr üzrə müştərilərin uçot xüsusiyyətlərinin fərqli olması mühasibat sistemlərinin kompleksliyini artırır və standart prosedurların tətbiqini çətinləşdirir. Bu xüsusiyyətlər fərqli maliyyə hesabatları tələbləri və sənədləşmə qaydalarının mövcudluğunu tələb edir, hansı ki, əməliyyatların koordinasiyasını çətinləşdirir və səhvlərin riskini artırır. Eyni zamanda çoxsaylı müştərilərə xidmət göstərilməsi resursların düzgün idarə edilməsini çətinləşdirir və hesabatların hazırlanma müddətini uzadır. Müştərilərin ilkin sənədləri gec və ya natamam təqdim etməsi isə əlavə problemlər yaradır, çünki mühasibat uçotu üçün lazımı məlumatlar vaxtında əldə olunmur, bu da hesabatların gecikməsinə və əməliyyat risklərinin artmasına səbəb olur. Müxtəlif müştəri tələblərinin eyni sistem daxilində effektiv şəkildə idarə olunmaması həm daxili resursların səmərəli istifadəsini məhdudlaşdırır, həm də şirkətin analitik və strateji qərarvermə imkanlarını zəiflədir.

Məlumat təhlükəsizliyi və məxfilik problemləri mühasibat şirkətlərində risklərin idarə edilməsində ciddi boşluqlar yaradır. Mühasibat məlumatlarının kifayət qədər qorunmaması şirkətlərin həm daxili, həm də müştəri bazasında etibar itkisinə səbəb olur. Ehtiyat nüsxələmə (backup) sistemlərinin zəifliyi məlumat itkisi riskini artırır və əməliyyatların fasiləsizliyini təhlükə altına qoyur. Daxili kibertəhlükəsizlik siyasətlərinin olmaması isə həm əməliyyat resurslarının, həm də müştəri məlumatlarının qorunmasını qeyri-kafi edir [8]. Bu halların nəticəsi olaraq, məlumatların sızması və maliyyə məlumatlarının təhrif olunması ehtimalı yüksəlir, hansı ki, şirkətin reputasiyasına mənfi təsir göstərir və müştəri etibarının azalmasına səbəb olur. Məlumat təhlükəsizliyinin zəifliyi həm də mühasibat əməliyyatlarının effektivliyini azaldır, çünki təhlükəsizlik boşluqları müntəzəm yoxlama və əlavə nəzarət tədbirlərini tələb edir və resursların daha çox təhlükəsizlik yönümlü fəaliyyətlərə yönəlməsinə səbəb olur.

Kadr potensialı və peşəkar kompetensiya çatışmazlığı, müştəri portfelinin idarə edilməsindəki çətinliklər və məlumat təhlükəsizliyi problemləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və mühasibat əməliyyatlarının ümumi keyfiyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Sertifikatlı mühasiblərin azlığı və işçi dövryyəsinin yüksək olması əməliyyatların davamlılığını zəiflədir, analitik bacarıqların səviyyəsini aşağı salır və hesabatlarda səhvlərin yaranma riskini artırır.

Müştəri portfelinin mürəkkəbliyi və sənədlərin gec təqdim olunması isə resursların səmərəli idarə olunmasını çətinləşdirir və əməliyyat vaxtını uzadır, bu da səhv və gecikmiş hesabatların meydana gəlməsinə yol açır. Eyni zamanda məlumat təhlükəsizliyi və məxfilik məsələlərinin qeyri-qənaətbəxş həlli şirkətlərin əməliyyat davamlılığını təhdid edir və reputasiya itkisi riskini artırır. Bu üç problem sahəsi arasında yaranan qarşılıqlı təsir mühasibat əməliyyatlarının həm keyfiyyətinə, həm də səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir.

Kadr çatışmazlığı yalnız əməliyyat keyfiyyətini zəifləmir, həm də mühasibat uçotu üzrə kritik qərarların qəbulunu çətinləşdirir, analitik nəticələrin doğruluğunu azaldır və əməliyyat proseslərinin optimallaşdırılmasını çətinləşdirir [5]. Müştəri portfelinəki mürəkkəblik resursların düzgün paylanmasını əngəlləyir və hesabatların vaxtında təqdim edilməsini çətinləşdirir. Müştərilərdən sənədlərin gec təqdim edilməsi əməliyyatların planlaşdırılmasını və resurs idarəsini çətinləşdirir, əməliyyat risklərinin artmasına səbəb olur. Məlumat təhlükəsizliyi və məxfilik problemləri isə əməliyyatların etibarlılığına birbaşa təsir göstərir, çünki məlumat itkisi və ya sızması həm maliyyə, həm də reputasiya baxımından ciddi risklər yaradır.

Bu problemlər bir-biri ilə sinergetik şəkildə təsir göstərir və mühasibat şirkətlərində əməliyyat keyfiyyətini aşağı salır. Kadr potensialının və peşəkar kompetensiyanın zəifliyi əməliyyatların düzgün aparılmasına mane olur, müştəri portfelinin mürəkkəbliyi və sənədlərin gec təqdim olunması resurs idarəsini çətinləşdirir, məlumat təhlükəsizliyi boşluqları isə əməliyyatların etibarlılığını pozur. Şirkətlərin həm əməliyyat davamlılığı, həm də analitik qərarvermə qabiliyyəti zəifləyir, maliyyə hesabatlarının etibarlılığı və səmərəliliyi azalar. Mühasibat şirkətlərində bu problemlərin mövcudluğu əməliyyatların planlaşdırılması və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinə mənfi təsir göstərir və şirkətlərin strateji məqsədlərinə çatmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

Məlumat təhlükəsizliyi və məxfilik problemləri yalnız texniki aspektlərlə məhdudlaşmır, həm də idarəetmə və kadr potensialının çatışmazlığı ilə birbaşa bağlıdır [6]. Peşəkar kompetensiyanın aşağı səviyyəsi kibertəhlükəsizlik və məlumat qoruma tədbirlərinin düzgün tətbiq olunmamasına səbəb olur. Eyni zamanda, müştəri portfelinin mürəkkəbliyi əlavə resurs və koordinasiya tələb edir, hansı ki, təhlükəsizlik və məlumat qoruma standartlarının tam təmin olunmasını çətinləşdirir. Kadr potensialı, müştəri portfeli və məlumat təhlükəsizliyi arasında yaranan qarşılıqlı asılılıq mühasibat əməliyyatlarının bütünlük və dəqiqliyinə ciddi təsir göstərir.

Mühasibat şirkətlərində kadr potensialı və peşəkar kompetensiya çatışmazlığı, müştəri portfelinin idarə edilməsində çətinliklər və məlumat təhlükəsizliyi problemləri əməliyyat keyfiyyətinə və maliyyə hesabatlarının etibarlılığına birbaşa təsir göstərir. Bu problemlərin mövcudluğu şirkətlərin əməliyyat davamlılığını zəiflədir, analitik qərarvermə imkanlarını azaldır, maliyyə hesabatlarının dəqiqliyini təhlükə altına qoyur və reputasiya risklərini artırır. Mühasibatlıq fəaliyyətinin bütün aspektlərində əməliyyatların koordinasiyası və etibarlılığı bu problemlərin intensivliyi ilə birbaşa bağlıdır. Bu səbəbdən, kadr potensialı, müştəri portfeli və məlumat təhlükəsizliyi sahəsində yaranan boşluqlar mühasibat əməliyyatlarının səmərəliliyini və keyfiyyətini aşağı salan əsas amillər kimi nəzərə alınmalıdır.

Mühasibat şirkətlərində xərc uçotu və gəlirliliyin düzgün qiymətləndirilməməsi əməliyyatların maliyyə səmərəliliyinə və strateji qərarverməyə birbaşa təsir göstərir. Xidmətlərin maya dəyərini düzgün hesablanmaması şirkətlərin resurs istifadəsini və qiymətqoyma siyasətini ciddi şəkildə çətinləşdirir, nəticədə əməliyyatların rentabelliyi barədə yanlış təhlillər yaranır. Xidmətlərin maya dəyərini hesablanmasında istifadə olunan metodların qeyri-dəqiq və ya standartlara uyğun olmaması, işçi vaxtının və digər resursların maliyyə dəyərini düzgün müəyyən edilməməsinə gətirib çıxarır [11]. Bu vəziyyət maliyyə dayanıqlığının zəifləməsinə və gəlir proqnozlarının səhv formalaşmasına səbəb olur. Saatlıq əmək uçotunun aparılmaması isə xidmətlərin maya dəyərini real vəziyyətini əks etdirmir və işçi resurslarının effektiv idarə olunmasını çətinləşdirir. İşçilərin sərf etdiyi vaxtın qeydə alınmaması şirkətlərin əməliyyat xərclərini tam əks etdirməyən məlumatlara əsaslanan qərarlar verməsinə yol açır, bu isə maliyyə performansının qiymətləndirilməsində ciddi boşluqlar yaradır. Rentabelli və zərərli müştərilərin fərqləndirilməməsi isə əlavə çətinliklər doğurur, çünki müştəri portfelinin gəlirlilik potensialı

düzgün təhlil olunmur və şirkətin resursları səmərəsiz istiqamətə yönəldilir. Müştəri kateqoriyalarının düzgün müəyyən edilməməsi gəlir və xərclərin optimallaşdırılmasını əngəlləyir, nəticədə şirkətin maliyyə dayanıqlığı zəifləyir və risklər artır.

Daxili hesabatlılıq və analitik məlumatların zəifliyi mühasibat əməliyyatlarının strateji səviyyədə idarə olunmasını çətinləşdirir. İdarəetmə hesabatlarının formal hazırlanması məlumatın operativ və dəqiq istifadəsinə imkan vermir, bu isə qərarvermə prosesini məhdudlaşdırır. Hesabatların yalnız formal xarakter daşması, əməliyyat göstəricilərinin ətraflı təhlilinin həyata keçirilməməsi, rəhbərliyin şirkət performansını real vəziyyət əsasında qiymətləndirməsini çətinləşdirir. KPI və performans göstəricilərinin mövcud olmaması isə əməliyyatların effektivliyini və nəticələrini obyektiv şəkildə ölçmə imkanlarını məhdudlaşdırır. Analitik alətlərin, məsələn dashboard və business intelligence (BI) sistemlərinin istifadəsinin olmaması informasiya axınının optimallaşdırılmamasına səbəb olur və əməliyyat göstəricilərinin təhlilində səhvlərə yol açır. Bu halların nəticəsi olaraq, strateji qərarlar intuisiya və təxminlərə əsaslanaraq verilir, hansı ki, uzunmüddətli inkişaf və gəlirlilik perspektivlərinə mənfi təsir göstərir. Analitik məlumatların zəifliyi şirkətlərin əməliyyatların optimallaşdırılması və maliyyə performansının planlaşdırılması imkanlarını məhdudlaşdırır, həmçinin risklərin idarə edilməsində boşluqlar yaradır. Bu vəziyyət şirkətlərin strateji hədəflərinə çatma qabiliyyətini zəiflədir və maliyyə dayanıqlığını pozur.

Xərc uçotu və gəlirliliyin düzgün qiymətləndirilməməsi ilə daxili hesabatlılıq problemləri bir-biri ilə qarşılıqlı təsir göstərir və mühasibat əməliyyatlarının etibarlılığını aşağı salır. Xidmətlərin maya dəyərinin qeyri-dəqiq hesablanması və saatlıq əmək uçotunun aparılmaması məlumatların dəqiqliyini azaldır və maliyyə göstəricilərinin təhlilini çətinləşdirir [7]. Bu isə daxili hesabatların formal hazırlanmasına və analitik məlumatların zəif olmasına səbəb olur. Strateji qərarların intuisiya əsasında verilməsi isə uzunmüddətli planlaşdırmanı və resursların səmərəli istifadəsini pozur. Rentabelli və zərərli müştərilərin fərqləndirilməməsi maliyyə təhlillərinin tam olmasına gətirib çıxarır və şirkətin gəlirlilik strategiyasının düzgün formalaşmasına mane olur. Bu halların birgə mövcudluğu şirkətlərin əməliyyat dayanıqlığını və maliyyə performansının qiymətləndirilməsini ciddi şəkildə zəiflədir.

Daxili hesabatlılıq və analitik məlumatların zəifliyi yalnız strateji qərarverməyə təsir göstərmir, həm də əməliyyatların idarə olunmasında əhəmiyyətli boşluqlar yaradır. Hesabatların formal hazırlanması, KPI və performans göstəricilərinin mövcud olmaması rəhbərliyin resursların optimallaşdırılması və maliyyə planlaşdırması üçün etibarlı məlumat əldə etməsini çətinləşdirir. Analitik alətlərin istifadəsinin olmaması isə məlumatların vizuallaşdırılması və təhlili imkanlarını məhdudlaşdırır, bu da əməliyyat risklərinin düzgün qiymətləndirilməsinə mane olur. Xərc uçotu və gəlirlilik problemləri ilə birləşdikdə, bu halların təsiri şirkətin maliyyə dayanıqlığını və gəlir potensialını ciddi şəkildə azaldır, əməliyyatların planlaşdırılması və strateji inkişaf istiqamətləri üzrə qərarların qəbulunu çətinləşdirir.

Xidmətlərin maya dəyərinin düzgün hesablanmaması, saatlıq əmək uçotunun aparılmaması və müştəri portfelinin gəlirlilik göstəricilərinin ayrılması maliyyə hesabatlarının etibarlılığını aşağı salır və strateji qərarların verilməsini qeyri-dəqiq edir. Eyni zamanda idarəetmə hesabatlarının formal hazırlanması, KPI və performans göstəricilərinin olmaması və analitik alətlərin istifadə edilməməsi strateji qərarvermə prosesini intuisiya və subyektiv qiymətləndirmələrlə əvəz edir [10]. Xərc uçotu və gəlirlilik problemləri ilə daxili hesabatlılıq problemləri birləşdikdə, əməliyyatların optimallaşdırılması, maliyyə performansının qiymətləndirilməsi və resursların səmərəli istifadəsi ciddi şəkildə məhdudlaşır. Bu qarşılıqlı təsir şirkətlərin maliyyə dayanıqlığını zəiflədir, əməliyyat risklərini artırır və strateji qərarvermə keyfiyyətini aşağı salır.

Mühasibat şirkətlərində xərc uçotu və gəlirliliyin düzgün qiymətləndirilməməsi ilə daxili hesabatlılıq və analitik məlumatların zəifliyi əməliyyatların maliyyə performansına və strateji idarəetməyə mənfi təsir göstərən əsas problemlər kimi müəyyən olunur. Bu problemlərin mövcudluğu şirkətlərin gəlir və xərclər balansını düzgün qiymətləndirməsinə mane olur, əməliyyatların səmərəli planlaşdırılmasını çətinləşdirir və strateji qərarların düzgün verilməsinə əngəl törədir. Maliyyə hesabatlarının etibarlılığı və analitik məlumatların keyfiyyəti əməliyyatların

effektivliyinə birbaşa təsir göstərir və bu sahələrdə yaranan boşluqlar mühasibat şirkətlərinin dayanıqlığını və gəlirliliyini zəiflədən kritik amillər kimi qəbul edilməlidir.

TƏHLİL

Mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemlərinin empirik qiymətləndirilməsi institusional səmərəliliyin real vəziyyətini müəyyənləşdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təhlil 2020–2024-cü illər ərzində mühasibat xidmətləri göstərən orta və iri həcmli şirkətlərin daxili uçot sistemləri üzrə əsas funksional göstəricilər əsasında aparılmışdır. Aparılmış analitik təhlil mühasibatlıq sahəsində fəaliyyət göstərən institusional qurumların daxili uçot və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyini qiymətləndirərkən beynəlxalq səviyyədə tanınmış mühasibat və audit təşkilatlarının elmi və praktik hesabatlarına əsaslanmışdır. Təhlil çərçivəsində Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının daxili nəzarət və peşəkar etik standartlarla bağlı metodoloji tövsiyələri, Beynəlxalq Mühasibat Standartları Şurasının maliyyə hesabatlılığı üzrə normativ sənədləri, Deloitte, PwC və KPMG tərəfindən mühasibat şirkətlərində daxili nəzarət sistemlərinin vəziyyətinə dair hazırlanmış analitik icmallar, eləcə də Ernst & Young tərəfindən institusional risklərin mühasibat uçotuna təsiri üzrə aparılmış tədqiqat nəticələri əsas mənbə kimi istifadə edilmişdir. Eyni zamanda Dünya Bankının korporativ idarəetmə və maliyyə hesabatlılığı üzrə təqdim etdiyi institusional qiymətləndirmələr və ACCA tərəfindən peşəkar mühasibatlıq praktikasında nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi ilə bağlı statistik göstəricilər təhlilin empirik bazasını formalaşdırmışdır.

Araşdırmanın məqsədi daxili mühasibatlıq mexanizmlərində mövcud olan struktur çatışmazlıqların intensivliyini, nəzarət sistemlərinin effektivliyini və metodoloji uyğunluq səviyyəsini analitik əsaslarla qiymətləndirməkdən ibarətdir. Təhlildə istifadə olunan məlumatlar audit hesabatları, daxili nəzarət qiymətləndirmələri və peşəkar mühasiblərin institusional fəaliyyət göstəriciləri əsasında ümumiləşdirilmişdir.

Təhlil çərçivəsində daxili mühasibatlıq problemlərini ölçmək məqsədilə beş əsas göstərici müəyyən edilmişdir:

1. Daxili uçot prosedurlarının standartlaşdırılma səviyyəsi
2. Daxili nəzarət mexanizmlərinin funksional effektivliyi
3. Metodoloji uyğunluq göstəricisi
4. Uçot səhvlərinin aşkarlanma tezliyi
5. Hesabat gecikmələrinin orta səviyyəsi

Göstəricilər daxili mühasibatlıq sisteminin təşkilati, metodoloji və nəzarət aspektlərini kompleks şəkildə əhatə edir və institusional risklərin dərinliyini obyektiv qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Cədvəl 1

2020–2024 dövründə mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq göstəriciləri

Göstərici	2020	2021	2022	2023	2024
Standartlaşdırılma səviyyəsi (%)	58	61	65	69	73
Daxili nəzarətin effektivliyi (%)	52	55	59	63	68
Metodoloji uyğunluq indeksi (0–100)	60	62	66	70	75
Uçot səhvlərinin tezliyi (faizlə)	18	16	14	12	10
Hesabat gecikməsi (gün)	9	8	7	6	5

Mənbə: Mühasibat şirkətlərinin daxili audit hesabatları və Deloitte, PwC, McKinsey, Gartner, Forrester Research və Statista kimi institusional qiymətləndirmə materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl üzrə aparılan təhlil daxili mühasibatlıq sistemlərində strukturlaşma səviyyəsinin mərhələli şəkildə yüksəldiyini göstərir. Standartlaşdırılma göstəricisinin artımı uçot prosedurlarının vahid metodoloji əsaslar üzərində qurulması istiqamətində institusional irəliləyişin mövcudluğunu təsdiqləyir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin effektivliyində müşahidə olunan artım

nəzarət funksiyalarının daha sistemli təşkil olunduğunu və əməliyyat risklərinin daha erkən mərhələdə müəyyənləşdirildiyini nümayiş etdirir.

Metodoloji uyğunluq indeksinin yüksəlməsi uçot siyasətlərinin normativ tələblərlə əlaqələndirilməsi və hesabat prinsiplərinin ardıcıl tətbiqi nəticəsində formalaşmışdır. Metodoloji ardıcılığın güclənməsi maliyyə məlumatlarının müqayisə olunma imkanlarını genişləndirir və analitik təhlilin elmi əsaslarını möhkəmləndirir. Uçot səhvlərinin tezliyinin azalması daxili nəzarət mexanizmlərinin funksional səmərəliliyinin artması ilə birbaşa əlaqəlidir və institusional məsuliyyətin gücləndiyini göstərir.

Hesabat gecikmələrinin azalması daxili uçot proseslərinin koordinasiyasının yaxşılaşdırılması və əməliyyat axınlarının daha rəşional təşkil nəticəsində formalaşmışdır. Hesabatların vaxtında təqdim edilməsi mühasibat şirkətlərinin institusional etibarlılığını artırır və müştəri münasibətlərinin şəffaflığını möhkəmləndirir. Təhlil nəticələri göstərir ki, daxili mühasibatlıq problemlərinin intensivliyi nəzarət mexanizmlərinin zəif olduğu struktur modellərində daha yüksək səviyyədə qalır.

Aparılmış analitik qiymətləndirmə sübut edir ki, daxili mühasibatlıq problemləri təsadüfi xarakter daşımır və əsasən struktur uyğunsuzluqlar, metodoloji ardıcılığın pozulması və nəzarət mexanizmlərinin zəif inteqrasiyası nəticəsində formalaşır. Təhlil institusional yanaşmanın tətbiq edilməsinin daxili uçot sistemlərinin səmərəliliyini artırmaq baxımından əsas şərt olduğunu elmi əsaslarla təsdiqləyir.

NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq problemləri maliyyə uçotunun texniki icrası ilə məhdudlaşmayan, daha geniş institusional və metodoloji xarakter daşıyan sistemli çatışmazlıqlar toplusu kimi formalaşır. Analitik qiymətləndirmə sübut edir ki, daxili uçot mexanizmlərinin struktur baxımından qeyri-dəqiq təşkil, metodoloji ardıcılığın pozulması və nəzarət funksiyalarının zəif inteqrasiyası maliyyə məlumatlarının etibarlılığına və hesabatlılıq sisteminin funksional keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Daxili mühasibatlıq sistemində yaranan bu çatışmazlıqlar institusional risklərin dərinləşməsinə və idarəetmə qərarlarının analitik əsaslarının zəifləməsinə səbəb olur.

Empirik təhlilin nəticələri daxili mühasibatlıq problemlərinin intensivliyinin daxili nəzarət mexanizmlərinin səviyyəsi ilə sıx əlaqəli olduğunu təsdiqləyir. Uçot prosedurlarının standartlaşdırılması və metodoloji uyğunluğun gücləndirilməsi daxili nəzarətin effektivliyini artırır və uçot səhvlərinin azalmasına şərait yaradır. Eyni zamanda hesabat gecikmələrinin azaldılması daxili uçot proseslərinin koordinasiyasının institusional səviyyədə təkmilləşdirilməsinin mühüm nəticəsi kimi çıxış edir. Təhlil göstərir ki, daxili mühasibatlıq fəaliyyətinin sistemli əsaslar üzərində qurulması mühasibat şirkətlərinin peşəkar etibarlılığını və bazar mövqeyini möhkəmləndirir.

Elmi nəticələr mövcud nəzəri yanaşmalarla uyğunluq təşkil edir və daxili mühasibatlıq problemlərinin yalnız əməliyyat səviyyəsində deyil, təşkilati və institusional müstəvidə araşdırılmasının zəruriliyini əsaslandırır. Struktur yanaşma daxili uçotun səlahiyyət bölgüsündə dəqiqliyin təmin edilməsinin əhəmiyyətini ön plana çıxarır, metodoloji yanaşma vahid uçot siyasətinin formalaşdırılmasının institusional sabitlik üçün əsas şərt olduğunu təsdiqləyir, nəzarət yönümlü yanaşma isə daxili audit və risk idarəetmə mexanizmlərinin funksional rolunu elmi əsaslarla izah edir. Bu yanaşmaların sintezi daxili mühasibatlıq sisteminin kompleks şəkildə təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Aparılan tədqiqat əsasında aşağıdakı tövsiyələrin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Mühasibat şirkətlərində daxili mühasibatlıq fəaliyyətinin institusional çərçivəsi yenidən formalaşdırılmalıdır. Daxili uçot sistemində səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü aydın müəyyən edilməli və nəzarət funksiyaları əməliyyat proseslərindən struktur baxımından ayrılmalıdır.

2. Daxili mühasibatlıq üzrə vahid metodoloji baza yaradılmalıdır. Uçot siyasəti normativ tələblərlə uyğunlaşdırılmalı və bütün müştərilər üzrə ardıcıl şəkildə tətbiq edilməlidir. Metodoloji sabitlik maliyyə məlumatlarının müqayisə olunma imkanlarını genişləndirir.

3. Daxili nəzarət mexanizmlərinin funksional gücləndirilməsi prioritet istiqamət kimi müəyyən edilməlidir. Daxili audit prosedurları sistemli əsaslarla təşkil edilməli və uçot əməliyyatlarının daimi monitorinqi təmin edilməlidir.

4. Uçot proseslərinin rəqəmsal koordinasiyası institusional səviyyədə təkmilləşdirilməlidir. Avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərinin tətbiqi məlumat axınlarının ardıcılığını və hesabatların vaxtında hazırlanmasını təmin edir.

5. Peşəkar məsuliyyət və mühasibat etikası daxili mühasibatlıq fəaliyyətinin ayrılmaz elementi kimi gücləndirilməlidir. İdarəetmə mədəniyyətinin inkişafı daxili nəzarətin səmərəliliyini artırır və institusional etibarlılığı möhkəmləndirir.

Daxili mühasibatlıq problemlərinin aradan qaldırılması mühasibat şirkətlərinin davamlı inkişafı, maliyyə intizamının qorunması və idarəetmə qərarlarının elmi əsaslarla formalaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Daxili uçot sisteminin struktur, metodoloji və nəzarət komponentləri arasında institusional tarazlığın təmin edilməsi mühasibat xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və peşəkar mühitin gücləndirilməsinə xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. ACCA. ACCA Professional Accountancy Practice and Internal Control Guidelines 2023. London, ACCA, 2023, 187 p.

2. Deloitte. Deloitte EMEA Financial Markets Regulatory Outlook 2025. Copenhagen, Deloitte, 2025, 234 p.

3. Ernst & Young. EY Institutional Risk and Financial Reporting Analysis 2024. New York, EY, 2024, 220 p.

4. Eun C., Resnick B. International Financial Management. New York, McGraw-Hill Education, 2020, 520 p.

5. Horngren C. Introduction to Financial Accounting. Boston, Pearson, 2019, 672 p.

6. International Accounting Standards Board (IASB). International Financial Reporting Standards Compilation 2024. London, IASB, 2024, 320 p.

7. International Federation of Accountants (IFAC). IFAC Guidelines on Internal Control and Professional Ethics. New York, IFAC, 2022, 165 p.

8. KPMG. KPMG International Standards in Accounting and Audit 2025. Amsterdam, KPMG, 2025, 210 p.

9. Madura J. International Financial Management. Boston, Cengage Learning, 2017, 752 p.

10. PwC. PwC Global Internal Audit and Risk Management Report 2024. London, PwC, 2024, 198 p.

11. World Bank. Corporate Governance and Financial Reporting Assessment 2023. Washington, World Bank, 2023, 142 p.

U.H.Karimov

master student, Baku Engineering University

Internal accounting problems of accounting firms

Abstract

The study analyzes the structural, methodological, and control problems arising in the organization of internal accounting activities in accounting firms based on a systematic scientific approach. The research identifies the causes of inconsistencies in internal accounting mechanisms and analytically assesses the main functional shortcomings affecting institutional efficiency.

Keywords: *internal accounting, accounting firms, accounting control, methodological inconsistency, institutional structure, financial reporting, internal control.*